

УДК 808.26 – 541.2

Бут-Гусаім Святлана Феадосьеўна
Дацэнт кафедры беларускай філалогіі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя
А.С. Пушкіна, г. Брэст
e-mail svfbg@tut.by

УЛАСНЫЯ АСАБОВЫЯ ІМЁНЫ Ў КАНТЭКСТЕ ТВОРАЎ ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

Анотацыя: У артыкуле аналізуецца дыяпазон фармальнага і эмацыянальнага вар'іравання уласных асабовых імён, якія з'яўляюцца элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту і важным сродкам намінацыі, характарыстыкі і ацэнкі персанажаў у літаратурных творах Георгія Марчука. Асаблівая ўвага надаецца разуменню ролі кантэксту ў выяўленні семантычнага і эмацыянальна-экспрэсіўнага патэнцыялу онімаў.

Ключавыя словы: літаратурная аномастыка, онім, антрапонім, паэтонім,

But-Gusaim Svetlana Feodosievna
Associate professor of the Chair of Belarusian Philology of Brest State University
named after A. S. Pushkin

PROPER PERSONAL NAMES IN THE CONTEXT OF LITERARY WORKS BY GEORGE MARCHUK

Abstract: The article analyses the diapason of sense and formal variations of proper personal names, which are an essential element of ideological and thematic content of a literary text and an important means of nomination, characterization and evaluation of the characters in George Marchuk's literary works. Special emphasis is given to understanding of the role of context in showing the semantic and emotional-expressive potential of poetonyms.

Keywords: literary onomastics, onim, anthroponym, poetonym (poetic name).

Уласнае асабовае імя – найбольш старажытнае найменне асобы. Яно ацэньваецца кожным чалавекам як яго неад'емная прыналежнасць, каштоўнасць, якой ён даражыць. У імёнах адчуваецца ўплыў культуры народа – матэрыяльнай, сацыяльнай, духоўнай. Імёны літаратурных персанажаў, хоць і з'яўляюцца кампанентам **анамастычнай прасторы мастацкага твора**, падпарадкоўваюцца характэрным для **рэальнага аномастыкону** пэўнай мовы і пэўнага часу заканамернасцям. Як вядома, аўтар у творы па-мастацку ўзнаўляе рэальны свет, і антрапонімы павінны быць максімальна набліжанымі да рэальнасці.

Антрапанімікон твораў Г. Марчука з'яўляецца адлюстраваннем багацця беларускага іменаслову, які характарызуецца маляўнічай палітрай. Як вядома, уласныя асабовыя імёны – адзін з найважнейшых сродкаў стварэння нацыянальнага, рэгіянальнага, гістарычнага каларыту. У творах Г. Марчука, прысвечаных нядаўняму мінуламу нашага краю (раманы “Крык на хутары”, “Прызнанне ў забойстве”, “Кветкі правінцы”, “Вочы і сон”), знаходзім многа надзвычай прыгожых беларускіх імёнаў: **Юзік**,

Цімох, Лісавета, Адолік, Вініцусь, Сілуян, Тадэвуш, Тэгля, Даміцэля, Здзіслава, Язэп, Адарка, Альдона, Вулляна, Анэта, Змітро, Лаўрэнт, Люцына, Багуслава, Яўхім, Прося, Лявон, Ціфан, Юстын, Карней, Сымон і інш. На жаль, многія імёны цяпер архаізаваліся, выйшлі з актыўнага ўжытку. Іх можна сустрэць хіба што ў прадстаўнікоў старэйшага пакалення. Гэтае зьбядненне айчыннага іменаслову адлюстравана ў творах Г. Марчука, прысвечаных сучаснасці (у навілах і раманах “Год дэманаў”). Письменнікам фіксуюцца змены, якія адбыліся ў антрапаніміконе беларусаў у савецкі час. Гэтыя змены праявіліся ва ўжыванні штучных імёнаў, утвораных на базе найменняў правадыроў альбо на аснове агульных назоўнікаў, што адлюстроўваюць новыя з’явы ў грамадскім жыцці і ў навуцы. Так, герайна рамана “Вочы і сон” носіць імя *Сталіна*. А імя *Электрон*, якое належыць персанажу навілы “Сустрэча”, утворана на базе навуковага тэрміна.

Дзякуючы гнуткасці, пластычнасці, асабовае імя ў нашай мове набывае статус своеасаблівага пасведчання нацыянальнасці, узросту, веравызнання асобы. Варыяцый імені з’яўляюцца паказчыкамі значнасці, аўтарытэту, вагі чалавека ў грамадстве. Відазмяненні онімаў перадаюць тонкія нюансы чалавечых узаемаадносін. Г. Марчук умела выкарыстоўвае ў сваіх творах прагматычны патэнцыял антрапонімаў і іх шматлікіх формаў. У творах пісьменніка знаходзім багаты россып марфалагічных, лексічных і фанетычных варыяцый імёнаў, напр.: *Леан – Лявон, Фёдар – Хведар – Хведарка – Федзя – Федзечка, Уладзімір – Валодзя – Валодзька – Вовік – Вальдэмар, Юрый – Юрко – Юрась – Юраська, Базыль – Васіль – Васільчык – Васька – Васілёк, Іван – Іванко – Ян – Янэк – Янак – Янка – Вано – Ваня – Ванюша – Яська – Ясько, Аляксандр – Саша – Сашык, Міця – Міцечка – Мітусь, Грыгорый – Рыгор – Грышачка – Грыня – Грынька, Марыя – Марыйка – Марыся – Маня – Манечка – Манька – Мэры – Марыета, Лісавета – Лісанька – Ліска, Ганначка – Анця – Анцюся* і інш. Гэтыя варыяцый – сродак перадачы нацыянальнага і мясцовага каларыту, спосаб адлюстравання статусу асобы ў соцыуме і выражэння шырокага спектра эмоцый і пачуццяў у адносінах да носбіта імені.

Большасць твораў давід-гарадоцкага пісьменніка прысвечана мінуламу і сучаснаму жыццю Палесся. Героі мастацкіх палотнаў Г. Марчука – жыхары Давід-Гарадка, Століна, палескіх вёсак і мястэчак. Таму натуральна і арганічна ўплятаюцца ў моўную тканіну твораў пісьменніка формы імёнаў, якія адлюстроўваюць рысы народна-дыялектнай мовы: оканне (*Олена, Юрко, Міхалко, Іванко*), замену гука [ф] спалучэннем [хв] (*Хведар*), гукам [п] (*Прося*), гукам [х] (*Халімон*), наяўнасць прыстаўнога [в] (*Вулляна*).

Большасць сучасных асабовых імёнаў – словы, запазычаныя з грэчаскай, лацінскай, старажытнаўрэйскай і іншых моў. Гэтыя онімы

прыйшлі на Беларусь разам з прыняццем хрысціянства. “Зацемненая” ўнутраная форма імёнаў можа ўтрымліваць немалаважную інфармацыю пра літаратурнага героя. Такія антрапонімы адносяцца да ліку *схаванагаваркіх*. А.Ф. Рогалеў адзначаў: “Кантэкстуальная выразнасць імені літаратурнага героя сама па сабе можа быць гаваркай для таго ці іншага чытача (не будзем забываць, што “гавораць” імёны па-рознаму ў залежнасці ад таго, каму яны “гавораць”)” [6, с. 64]. Зразумела, не кожны чытач задумваецца над этымалогіяй імені персанажа. Між іншым, этымалагічная семантыка антрапоніма дазваляе адкрыць цікавыя грані вобраза героя.

Так, невыпадкова, на нашу думку, галоўны герой рамана “Кветкі правінцыі” названы рэдкім у наш час іменем біблейскага першага чалавека *Адам* (дакладней, беларусізаванай яго формай *Адась*). Паходзіць імя са старажытнайўрэйскай мовы і азначае ‘чалавек’ [8, с. 13]. Падобна да біблейскага героя, марчукоўскі Адам адкрывае для сябе свет, шукае сваё месца на зямлі, пакутуе за свой грэх, праз усё жыццё праносячы пачуццё віны за смерць маці, імкнецца спасцігнуць сэнс жыцця і таямніцу смерці і ўрэшце рэшт пачынае адчуваць прысутнасць Бога ў існаванні кожнага чалавека.

У навеле “Як памёр Даніла Штоўба” сцвярджаецца ідэя расплаты чалавека за грахі. Сярод сродкаў выражэння гэтай ідэі – сэнс імені галоўнага персанажа. Антрапонім паходзіць ад старажытнайўрэйскага выразу ‘*Бог мой суддзя*’ [8, с. 26]. *Даніла* не можа болей жыць на свеце, бо яго нявесткай стала дзяўчына, якую ён у гады нямецкай акупацыі Беларусі міжволі асудзіў на смерць, загадаўшы спалоханай маці пакінуць у лесе крыклівае немаўля, якое сваім плачам магло выдаць бежанцаў. Аўтар твора сцвярджае: на зямлі ёсць суд сумлення і Бога. І абавязкова прыходзіць час, калі чалавек адказвае за сваё жыццё перад Богам і людзьмі.

Падзеі, што разгортваюцца ў творы, адбываюцца ў пэўную гістарычную эпоху, у пэўным соцыуме. І пісьменнік, называючы сваіх герояў, выбірае адпаведныя ўмовам *этасу*: часу, месцу, узаемаадносінам герояў, аўтарскай іх ацэнцы – варыяцыі імёнаў, беручы іх непасрэдна з жыцця, будуючы па вядомых у мове мадэлях. Кожная з разнавіднасцяў уласнага асабовага імя з’яўляецца носьбітам сацыяльнай інфармацыі. Так, поўнай (пашпартнай) формай імені называюць людзей паважаных, сталых, якія маюць вагу ў грамадстве. Напрыклад, у рамана “Кветкі правінцыі” менавіта такую форму наймення выбірае аўтар у дачыненні да аўтарытэтнага ў Давыд-Гарадку доктара Урбановіча: “*Ды як можна было чакаць непрыемнасці ад такога вясёлага чалавека, як наш давыд-гарадоцкі ўрач Іосіф Урбановіч, чалавек пацешны, вялікі аптыміст і майстра на ўсе рукі. Іосіфа паважалі і любілі ўсе, і ніхто не карыстаўся такой вядомасцю ў гарадку, як ён. А некаторыя найбольш блізкія ягоныя сябры, сярод якіх*

быў і дзядзька Міхалка, якія добра ведалі мінулае жыццё **Іосіфа**, дык проста гатовы былі насіць яго на руках” [4, с. 26].

Асаблівы прагматычны эфект узнікае, калі поўная форма наймення ўжываецца ў адносінах да маладых людзей. Так, менавіта гэтую форму іменавання выбірае Георгій Марчук у дачыненні да адной з гераінь рамана “Сава Дым і яго палюбоўніцы”. Поўная форма імя дзяўчыны, пазней маладой жанчыны – сведчанне павагі да духоўна багатага чалавека, які годна вытрымаў жыццёвыя выпрабаванні: “Дзіўна, колькі сябе помніць Сава, ён не чуў, каб яго аднакласніцу называў хто інакш, як **Галіна**. Мажліва, гэта ішло ад яе зусім не дзіцячай сур’ёзнасці, удумлівых адносін да вучобы, яе дабрыні і сціпласці” [3, с. 26].

У неафіцыйных абставінах, у штодзённым жыцці асабовыя імёны найчасцей ужываюцца ў скарачаных і эмацыйна-ацэнных формах. П. Фларэнскі пісаў: “Імёны гнуткія і ёмістыя, здольныя змясціць самыя розныя прыватныя абставіны, у якіх жыве асоба. <...> Імя перапрацоўваецца, прыстасоўваючыся да <...> своеасаблівых адценняў асабістых адносінаў” [7, с. 94]. На старонках Марчуковых твораў ужыта багата формаў суб’ектыўнай ацэнкі асабовых імёнаў. Дыяпазон эмоцый і пачуццяў, якія выражаюцца з дапамогай такіх формаў, надзвычай шырокі. Гэта пяшчота, сяброўская фамільярнасць, знявага, ласка, афарбаваная іранічнымі адценнямі і інш. Ужыванне той ці іншай формы імені абумоўлена прагматычным кантэкстам. Такі кантэкст уключае ўмовы камунікацыі, час і месца камунікацыі, саміх камунікантаў, іх узаемаадносіны. Напрыклад, так званыя памяншальна-ласкальныя формы імені, ужытыя ў адносінах да дзяцей і падлеткаў, выражаюць любоў, замілаванне: “**Юзіку**, самаму маленькаму, купляць нанач паўлітра малака” [5, с. 21]. “Еўдакіі так спадабаўся маленькі Іванаў сыноч, **Міхаська**, нібыта яго аднаго і чакала ўсё жыццё і яна, і Пятрок” [2, с. 60].

Адценне насмешкі, фамільярнасці мае памяншальна-ласкальная форма імя **Косцік**, якой названы герой навелы “Начная рыбалка”. Гэта хоць і не вельмі здатны да працы, няспрытны ў кар’еры, але дабрадушны, бяскрыўдны, немалады ўжо чалавек: “Кастусю Іванавічу Пузану да пенсіі засталіся лічаныя гады, але ж да гэтага часу мястэчка не перавучыцца, каб не клікаць яго неяк іначай. Як прычэпілася да Пузана з дзяцінства гэтае дзіцяча-пацешнае **Косцік**, так і не змог ён з гадамі выкарчаваць ці перайначыць яго. І малыя, і старыя клікалі **Косцікам** ды і годзе. Змірыўся, прызвычаіўся, не злаваўся ні на кога за такое панібрацтва, нават не крывіўся. Жонка, праўда, усё яго кароткае сямейнае жыццё таўкла ў плечы: “І што гэта ты, як местачковы дурань. З малюзгою водзішся, у футбол, у лапту гуляеш. Галава пасівела, а цябе ўсё Косцік ды Косцік...” Нічога ён тады ёй не адказаў” [4, с. 400].

Заўважым, што дастаткова часта імёны з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі не нясуць дадатковых адценняў ні ласкальнасці, ні зневажальнасці.

Гэта хутчэй перадача звычайнай размоўнай формы імені для беларусаў, напр.: “А **Еўка?** *Даньтлівая, файная! З характарам*” [5, с. 260]; “*Трое хлопцаў неахвотна знаёмяцца, як бы каўтаюць свае імёны: “Васіль. Тадзік. Юрка”*” [2, с. 205].

Важную інфармацыю пра характар чалавечых узаемаадносін аў нясе і факт свядомага неўжывання ўласнага імя. Гэта сведчыць пра тое, што носьбіт імя не мае для другога чалавека асаблівай каштоўнасці, значнасці. Так, герой рамана “Сава Дым і яго палюбоўніцы”, узгадваючы некалі любімую жанчыну, адзначае: “*Я ад яе, паверыш, ніводнага разу не пачуў сваё імя. Далібог, ніколі не сказала: “Ваня, я цябе кахаю” ці “Ваня, пацалууй мяне”. За два гады імя сваё ад яе не пачуў*” [3, с. 308]. Відавочна, жанчына, якая пазбягае ўжываць імя мужчыны, не перажывае ў адносінах да яго шчырых і глыбокіх пачуццяў.

Паслядоўнае ўжыванне розных формаў асабовага імені выконвае ў мастацкім творы функцыю перадачы дынамікі вобраза. Так, у навеле Г. Марчука “Яўдоха Шабуня” знаходзім радкі: “*Цётка **Еўдакія** пасівела і зрабілася бабай **Яўдохай***” [2, с. 206]. Змена формаў іменавання сведчыць ад сталенні гераіні, якая падыходзіць да канца свайго жыццёвага шляху, пераносячы цяжкія выпрабаванні: страціла мужа, пахавала трагічна памерлую лепшую сяброўку. А ў рамане “Без ангелаў” чытаем: “*Вось мой **Сашык**, цяпер **Аляксандр Сяргеевіч**, прывёз нам на агледзіны сваю будучую жонку **Ларысу***” [2, с.216]. Змяненне формы імені героя (ад памяншальна-ласкальнай да поўнай) з’яўляецца пасведчаннем зменаў яго сацыяльнага статусу: хлопец пасталеў, атрымаў адукацыю, намерваецца стварыць сям’ю.

Георгій Марчук у сваіх творах выкарыстоўвае ўласныя асабовыя імёны метафарычна. Базаі анамастычнай метафары з’яўляюцца імёны вядомых гістарычных асоб, персанажаў літаратурных твораў. Найбольш ярка пісьменнік выражае думку, параўноўваючы свайго героя з вядомай персонай, якая стала ўвасабленнем пэўных чалавечых якасцяў. І.А. Ганчароў у гэтай сувязі пісаў: “*Каму якая справа была б, напрыклад, да звар’яцелых Ліра і Дон-Кіхота, калі б гэта былі партрэты дзівакоў, а не тыпы, г.зн. люстэркі, якія перадаюць бясконцыя падабенствы ў старым, новым і будучым чалавечым грамадстве*” [1, с. 300]. Так, у аснове характарыстыкі аднаго з марчукоўскіх герояў Савы Дыма – аматара прыгожых жанчын – імя вядомага персанажа заходнееўрапейскай літаратуры: “*Хоць бы адным вокам глянуць на гэтага сучаснага **Дон Жуана***” [3, с. 260]. Персанаж навелы “Трагікі і комікі” – бяздарны рэжысёр, гатовы дзеля таго, каб выжыць з тэатра канкурэнта, на інтрыгі, што могуць давесці саперніка да смерці. Персанаж лаканічна акрэсліваецца праз параўнанне з шэкспіраўскім героем: “*Ён **Яга**, каварны **Яга***” [4, с. 389].

Лаканічныя і яркія азначныя характарыстыкі анамастычных метафар забяспечваюць арыгінальнасць мастацкага тэксту.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Гончаров, И. А. Собрание сочинений : в 8 т. / И. А. Гончаров. – М. : Госполитиздат, 1950 – 1955. – Т. 8 : Статьи, заметки, рецензии, автобиографии, избранные письма. – 1955. – 576 с.
2. Марчук, Г. Без ангелаў : раман, апавяданні / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 256 с.
3. Марчук, Г. Вочы і сон. Сава Дым і яго палюбоўніцы / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 381 с.
4. Марчук, Г. Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 2004. – 416 с.
5. Марчук, Г. Крык на хутары. Кветкі правінцыі / Г. Марчук. – Мінск : Юнацтва, 1998. – 494 с.
6. Рогалев, А. Ф. Ономастика художественных произведений : пособие / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Изд-во ГГУ, 2003. – 194 с.
7. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский. – М. : Купина, 1994. – 216 с.
8. Чыж, А. Беларускі іменьнік / А. Чыж. – Гомель : Collegium sarmatum, 1998. – 60 с.